

CONSIDERAȚII PRIVIND VENIREA DIACONULUI CORESI LA BRAȘOV

de ARNOLD HUTTMANN

Se știe că diaconul Coresi a tipărit la Brașov, între anii 1556 și 1583, cu litere chirilice, mai multe cărți cu conținut religios, fiind tipograful român care în secolul al XVI-lea a depus cea mai complexă activitate tipografică. Opera sa se compune din 23 cărți în limba slavonă, 9 în limba română și 3 slavo-române. Cu toate că nu s-a născut la Brașov, dar activând aici, cu unele întreruperi, timp de 27 ani, putem privi pe diaconul Coresi ca cetățean al acestui oraș.

Înainte însă de a veni la Brașov, diaconul Coresi a lucrat în tipografia slavonă a lui Dimitrie Liubavici la Tîrgoviște, unde probabil a și învățat meseria de tipograf.

Ultima tipăritură a lui Dimitrie Liubavici din Tîrgoviște, ce ni s-a păstrat este un *Apostol* slavonesc, care a apărut în anul 1547. În epilogul acestei cărți, Liubavici spune: „M-am trudit la aceasta împreună cu ucenicii mei Oprea și Petru... Și s-au săvârșit aceste sfinte cărți de la facerea lumii în anul 7055, iar de la nașterea lui Hristos 1547... în cetatea de scaun Tîrgoviște”¹.

Dintre ucenicii lui Liubavici, unul, pomenit în *Apostol*, și anume Oprea, a devenit mai târziu meșter tipograf, executînd în anii 1556—1557, la Brașov, prima tipăritură slavonă din acest oraș, și anume un *Octoih*, în epilogul căruia diaconul Coresi figurează ca cel de-al doilea tipograf. Se spune în această carte că ea a fost tipărită „din porunca jupînului Haniș Begner, județul Brașovului”², timp în care domnea „în țara Ungurească crăiasa Isabela, fiul ei Ianăș, craiul cel tînăr, fiul marelui Ianăș craiul. Și în Țara Românească era Petrașco Voevod. Și în țara Moldovei era Alexandru Voevod”³.

¹ Ioan N. Bembea și Nicolae N. Bembea, *Apostolul tipărit în 1547 la Tîrgoviște de Dimitrie Liubavici*, în revista *Biserica Ortodoxă Română*, 78, 1960, p. 510.

² I. Bianu și D. Simonescu, *Bibliografia românească veche*, IV (1508—1830), București, 1944, p. 3.

³ I. Bianu, în *Analele Acad. Române, Seria II*, vol. 32, 1909—1910, Partea administrativă și debaterile, p. 18; N. Cartoian, *Istoria literaturii românești*, vol. I, București, 1940, p. 5; I. Bianu și D. Simonescu, *loc. cit.*

Precum vom vedea în cele ce urmează, aproape toate persoanele amintite au exercitat o influență, directă sau indirectă, asupra stabilirii diaconului Coresi la Brașov.

Trebuie subliniat că diaconul Coresi apare în prima carte la care a colaborat ca tipograf numai la locul al doilea, deci ca ajutor al logofătului Oprea. Cartea a fost terminată la data de 14 ianuarie 1557, iar după câteva luni, la 8 iulie 1557, Coresi începe la Țîrgoviște tipărirea unei noi cărți, un Triod-Pentecostar slavonesc, în epilogul căruia el este pomenit ca tipograf la locul întâi, fiind ajutat de 10 ucenici⁴. Aceasta dovedește că diaconul Coresi a devenit între timp meșter tipograf. După aceea, el se întoarce iar la Brașov, unde rămîne, cu unele întreruperi, timp mai îndelungat, în calitate de conducător al tipografiei cu litere chirilice.

Pentru a cunoaște motivele care l-au determinat pe diaconul Coresi să vină la Brașov, trebuie să analizăm mai întâi situația generală în Țara Românească și în Transilvania în anul 1556.

După cum se știe, turcii în general nu admiteau în țările ocupate de ei sau aflate sub suzeranitatea lor, existența unor tipografii⁵. Din acest motiv, tipografia din Țîrgoviște a avut de întâmpinat mari greutăți și nu a putut funcționa decît între anii 1508—1512 și 1545—1547. Pe de altă parte la Brașov umanistul transilvănean Johannes Honterus a înființat încă în anul 1533 sau 1535 o tipografie, care a scos tipărituri latine, grecești și germane.

O greutate foarte mare pentru tipografia secolului al XVI-lea a fost procurarea hîrtiei. În ultima carte, tipărită la Țîrgoviște în 1547 de Dimitrie Liubavici și de ucenicii săi Oprea și Petre, se găsesc cinci feluri diferite de filigrane de proveniență venețiană⁶ ceea ce dovedește „că Dimitrie Liubavici n-a putut să se aprovizioneze dintr-o dată cu hîrtia necesară, dintr-un centru de producție, ci a fost silit să o cumpere de la diferiți negustori, care vindeau aici în țară hîrtie cu amănuntul”⁷.

La Brașov, situația a fost alta. Aici s-a înființat încă în anul 1545, de către meșterul făcător de hîrtie Hans Frue, o moară de hîrtie, care a aparținut patricienilor Hans Fuchs și Johannes Benckner. Această moară a început să producă hîrtie în anul 1546. Aici s-a putut procura relativ ieftin hîrtia în cantități îndestulătoare⁸. Relevăm faptul că diaconul Coresi a consumat mai tîrziu pentru activitatea tipografică anual aproximativ 250/0 din producția morii de hîrtie din Brașov⁹.

⁴ N. Carotojan, *loc. cit.*

⁵ Ioan Bianu, *Din cărțile vechi*, în *Prinos lui D. A. Sturdza la împlinirea celor 70 de ani*, București, 1903, p. 175; Dan Simonescu, *Cronica lui Balthasar Walther despre Mihai Viteazul în raport cu cronicile interne contemporane*, în *Studii și materiale de istorie medie*, III, București, 1959, p. 59.

⁶ I. N. Bembea și N. N. Bembea, *loc. cit.*

⁷ *Ibidem*, p. 530—531.

⁸ A. Huttman, *Die Kronstädter Papiermühle. Zur Geschichte unserer Papierindustrie*, în „*Neuer Weg*”, nr. 5249 din 17 martie 1966.

⁹ Gebhard Blücher, *Filigranele brașovene și tipărișurile chirilice din secolul al XVI-lea*, în *Revista Bibliotecilor*, XX, 1967, 7, p. 425.

În afara acestora trebuie să ținem seama și de faptul că în puternicul oraș al Brașovului tipograful și ajutoarele sale s-au bucurat de siguranță. Acest fapt a fost desigur unul din motivele care au determinat mutarea tipografiei între zidurile Brașovului. În epilogul primei cărți tipărite aici (Octoiul slavonese) se spune: „S-au început aceste cărți în luna lui iunie (1556) în 12 zile, s-au sfârșit în luna lui ianuarie (1557) 14 zile, în cetatea Brașovului”¹⁰.

În ceea ce privește venirea și stabilirea diaconului Coreși la Brașov, problema a fost studiată de numeroși cercetători. Fără pretenția de a trece în revistă diferitele păreri, amintim dintre lucrări cea a lui C. Lăcea, în care se presupune o ședere de scurtă durată a lui Coreși la Brașov în prima jumătate a anului 1557 și așezarea lui definitivă aici în toamna anului 1558¹¹. Al. Procopovici a arătat pe de altă parte că diaconul Coreși a fost adus la Brașov de Pătrașcu cel Bun, voievodul Țării Românești care în anul 1556 a făcut împreună cu voievodul Moldovei, Alexandru Lăpușneanu o expediție în Transilvania¹².

Studiul documentelor vremii ne-a arătat că încă din ianuarie 1556 s-a putut observa un du-te-vino, la Brașov sosind Ioan, slujitorul lui Pătrașcu cel Bun, și ceva mai târziu Sava al lui Buzdugan¹³ iar în 12 aprilie trei soli, care sînt în drum spre regentul țării¹⁴. Din partea brașovenilor este trimis la 14 februarie, și mai târziu încă o dată, călărețul orașenesc Matthias cu scrisori la Pătrașcu¹⁵, iar mai târziu în mai multe rînduri Dobre, scribul brașovean, însărcinat cu corespondența românească¹⁶.

Din socotelile Brașovului reiese că în ziua de 1 mai 1556 vine la Brașov un preot român, specificîndu-se în aceste registre că este vorba de slujitorul lui Pătrașcu-Voievod: „Feria Sexta post Dominica Jubilate: Honoris ergo misi famulo Dni. Petrasko Waywodae Popa. Vinum Semelos et Carnes p. asp. 10”¹⁷ (vezi figura). Conducerea orașului îl „cinstește” deci cu carne, jîmble și vin în valoare de 10 aspri. Presupunem că este vorba de diaconul Coreși, trimis pentru a constata dacă poate să stabilească la Brașov tipografia sa.

Este cunoscut că turcii au poruncit în același an voievozilor din Țara Românească și din Moldova să înscăuneze în Transilvania pe principele Ioan Sigismund. Într-adevăr, Alexandru Lăpușneanu a plecat după rusalii din Moldova spre Transilvania, avînd tabăra lîngă Prejmer, unde conducerea orașului îi trimite diferite daruri¹⁸.

¹⁰ I. Bîanu și D. Simonescu, *loc. cit.*

¹¹ C. Lăcea, *Așezarea definitivă a lui Coreși la Brașov*, în *Revista filologică*, II, 1929, 2, p. 354.

¹² Al. Procopovici, *De la Coreși diaconul la Teofil mitropolitul lui Matei Basarab*, în *Omagiul lui I. Bîanu*, București, 1927, p. 294.

¹³ Arh. st. Brașov, Fondul Primăria Brașov, Socoteli alodiale, V/9 (cota veche III C.10), p. 238 și 262.

¹⁴ *Ibidem*, p. 263.

¹⁵ *Ibidem*, p. 243.

¹⁶ *Ibidem*, p. 247 și 262.

¹⁷ *Ibidem*, p. 266.

¹⁸ *Ibidem*, p. 278, 280 și 286.

În ziua de 9 iulie vine la Braşov din nou un preot ca sol al lui Pătraşcu-Vodă¹⁹, iar la data de 1 august 1556 castelanul din Bran notează că a intrat în ţară Pătraşcu cel Bun, primind de la cei din castel ca dar diferite alimente²⁰. În ziua de 23 august 1556 este trimis din Braşov senatorul Joannes Greff cu daruri în întâmpinarea lui Pătraşcu cel Bun în tabăra acestuia²¹, iar cu o zi mai târziu este chemat la Pătraşcu-Vodă judele Braşovului, care pleacă cu senatorii Ştefan Greissing, Johannes Greff şi Johannes Augustin, ducând voievodului şi boierilor săi, drept cadouri, cupe de aur, stofe, alimente, vin şi altele²². Ceva mai târziu se trimite voievodului la Racoş o cantitate de vin²³, iar în ziua de 28 august vine din nou la Braşov preotul voievodului, care este constituit din partea oraşului: „Feria Sexta post Festo Beatj Bartolomej Ingresso popa ipsius (waywodae) misi honoris ergo p. asp. 10”²⁴.

În ziua de 17 octombrie oraşul trimite din nou cadouri voievozilor Ţării Româneşti şi Moldovei, aflaţi la Cluj²⁵, ceea ce dovedeşte că relaţiile Braşovului cu cei doi domnitori români au fost foarte bune în acea vreme. Întoarcerea lui Pătraşcu cel Bun în Muntenia a avut loc în toamna aceluiaşi an, iar voievodul n-a trecut nici de data aceasta prin Braşov, ci prin Codlea, Ghimbav şi Vulcan²⁶.

Din aceste date se pot trage următoarele concluzii: În primul rând se constată că Pătraşcu cel Bun, când a plecat în vara anului 1556 să înscăuneze pe principele Ioan Sigismund, a intrat în Transilvania în luna august pe la Bran, dar nu a trecut prin Braşov, ci şi-a continuat drumul prin Ţara Bîrsei. Încă înainte de plecării sale din Ţara Românească, vine, la 1 mai şi 28 iunie, la Braşov un preot, care este intitulat în socotelile oraşeneşti prima dată slujitorul voievodului, iar a doua oară delegatul voievodului. Acesta vine a treia oară la Braşov în ziua de 28 august, după ce s-a trimis voievodului o cantitate de vin la Racoş, deci probabil din tabăra voievodului, care se găsea în drum.

Cu toate că numele preotului nu este specificat în socotelile oraşeneşti ale Braşovului, credem că este vorba de diaconul Coresi. Numele său nu este menţionat în socoteli, fiind la aceea dată încă la începutul carierei sale şi deci necunoscut braşovenilor. În orice caz, acest preot nu vine ca subaltern al mitropolitului Ungro-Vlahiei şi nici ca duhovnic al voievodului, deci nu în funcţie de ecleziaş, ci ca angajat şi trimis al lui Pătraşcu cel Bun, deci nu pentru îndeplinirea unor sarcini de cult, ci pentru efectuarea altor misiuni. Pe vremea aceea nefiind cunoscut nici un alt preot aflat în serviciul civil al voievodului Ţării Româneşti, tragem concluzia că această persoană se poate identifica cu diaconul Coresi.

¹⁹ *Ibidem*, p. 293: „Feria Quinta post Dominica V. Trinitatis-venien [ti] quendam popa legato Petrasko Wawwodae:misi vinum Semelos et pisces p. asp. 10”.

²⁰ *Ibidem*, III/5 (cota veche III. A. 12), p. 45.

²¹ *Ibidem*, V/9 (cota veche III C. 10), p. 303.

²² *Ibidem*, p. 304.

²³ *Ibidem*, p. 306.

²⁴ *Ibidem*, p. 307.

²⁵ *Ibidem*, p. 317.

²⁶ *Ibidem*, p. 328.

Intrucât acceptăm această identificare, Coresi a venit la 1 mai 1556 la Brașov, probabil pentru a pregăti mutarea tipografiei chirilice de la Tîrgoviște la Brașov. Tipărirea Octoihului slavonesc a început la Brașov, precum se știe, la data de 12 iunie 1556, lucrările tipografice fiind conduse la început probabil de către logofătul Oprea. După ce Coresi vine la 28 august 1556 din tabăra lui Pătrașcu cel Bun a treia oară la Brașov, el nu mai este pomenit un timp îndelungat ca oaspete al orașului, ceea ce poate însemna că aici s-a stabilit pentru o perioadă mai lungă, pentru a ajuta la tipărire pe logofătul Oprea, al cărui elev și ucenic probabil a fost.

Precum se știe, Octoihul slavonesc, editat de către Oprea și Coresi în anii 1556—1557 la Brașov și Triod-Penticostarul, tipărit de diaconul Coresi în anii 1557—1558 la Tîrgoviște, au fost tipărite cu literele întrebuințate anterior de Dimitrie Liubavici la Tîrgoviște, în timp ce în tipăriturile brașovene de mai târziu ale lui Coresi apar alte litere²⁷. Aceste constatări dovedesc că Coresi, atunci cînd în anul 1556 a venit la Brașov, a adus cu sine tipografia din Tîrgoviște, transportînd-o din nou înapoi după terminarea Octoihului slavonesc.

Din datele de mai sus se pot stabili cu oarecare siguranță motivele care l-au determinat pe Pătrașcu cel Bun și pe diaconul Coresi să-și stabilească tipografia tocmai la Brașov. Este vorba în primul rînd de motive de ordin politic și anume: nesiguranța din țările ocupate de turci, care nu vedeau cu ochi buni înființarea unei tipografii, iar apoi de relațiile bune ale lui Pătrașcu cel Bun cu brașovenii. De luat în considerare apoi și siguranța, de care se bucura o tipografie înăuntrul zidurilor puternice ale unui oraș bine apărat. Nu fără importanță au fost desigur și motivele economice: existența morii de hîrtie în Brașov care asigura cantități suficiente de hîrtie, la un preț convenabil, economisindu-se astfel cheltuielile de transport. Au existat cu siguranță și motive tehnice, datorite existenței unei alte tipografii la Brașov și deci și a unor meșteri, care puteau să repare la nevoie teascurile și celelalte unelte tipografice. În plus, la Biserica Sf. Nicolae din Șcheii Brașovului se găseau multe manuscrise și traduceri ale unor scrieri teologice ortodoxe, întocmite de preoții acestei biserici²⁸, care puteau servi la tipărire și care au fost folosite mai târziu de Coresi.

În sfîrșit, Brașovul a fost ales probabil ca sediu al tipografiei chirilice și din motivul că era situat relativ aproape de Tîrgoviște și deci se puteau transporta acolo destul de ușor cărțile tipărite.

Iată deci contextul politic și economic în care se încadrează venirea și stabilirea diaconului Coresi la Brașov, oraș în care activitatea sa tipografică prodigioasă urma să întemeieze faima sa printre contemporani și urmași, pînă în zilele noastre.

²⁷ D. R. Mazilu, *Diaconul Coresi*, Ploiești, 1933, p. 13; Flonica Dimitrescu, *Tetraevangelul tipărit de Coresi Brașov 1560—1561*, București, 1963, p. 9; Ludovic Demény, *L'imprimerie cyrillique de Macarios de Valachie*, în *Revue Roumaine d'Histoire*, 8, 1969, p. 561.

²⁸ Candid C. Mușlea, *Biserica Sf. Nicolae din Șcheii Brașovului*, I, Brașov, 1943, p. 251.

Genesius vult missi famulo dny
Johannes Wajdoga Vinnus
Dimitro et Carus - - 2

Noiță din socotelile vilicului brașovean din 1 mai 1556.

Notiz aus dem Rechnungsbuch des Kronstädter Stadthannen vom 1. Mai 1556.

DIE NIEDERLASSUNG DES DIAKON CORESI IN BRAȘOV (KRONSTADT)

(ZUSAMMENFASSUNG)

Im Bestreben, den Zeitpunkt des Eintreffens und der Niederlassung in Kronstadt des Diakon Coresi — des Begründers des Kronstädter kyrillischen Buchdrucks — festzustellen, ebenso wie auch die politischen und wirtschaftlichen Gegebenheiten, unter denen dies Ereignis erfolgte, wurden für das Jahr 1556, ausser den bereits bekannten und veröffentlichten Quellen auch einige unveröffentlichte Kronstädter Quellen verwendet. Es sind dies vor allem die Kronstädter Stadthannenrechnungen und die Rechnungen des Törzburger Kastellans.

Es ist bekannt, dass auf Geheiss der Türken im Jahre 1556 die Fürsten der Walachei, Pătrașcu der Gute, sowie der Moldau, Alexandru Lăpușneanu, nach Siebenbürgen kamen, um den Fürsten Johann Sigismund in seine Würde einzuführen. Noch vor dem Aufbruche Pătrașcu des Guten aus der Walachei kam am 1. Mai 1556 und am 9. Juli des gleichen Jahres ein Geistlicher nach Kronstadt, der zum ersten Male als Gefolgsmann und zum zweiten Male als Delegierter Pătrașcus des Guten bezeichnet wird. Derselbe trifft noch einmal am 28. August in Kronstadt ein und zwar anscheinend aus dem Racoșer Lager des Fürsten, der sich auf dem Weg nach Klausenburg befand.

Da dieser Geistliche nicht in kirchlicher Mission kam, glauben wir ihn mit dem Diakon Coresi identifizieren zu können. Da derselbe zu jener Zeit noch am Anfang seiner Karriere als Buchdrucker und somit den Kronstädtern unbekannt war, wird er nicht namentlich in den Rechnungen des Kronstädter Stadthannen angeführt.

Der Druck des ersten Buches („Octoiu slavonesc“, eines Buches mit kirchlichen Gesängen), an dem ausser dem Buchdrucker Oprea auch der Diakon Coresi teilnahm, begann in Kronstadt am 12. Juni 1556, Pătrașcu der Gute überführte diese Buchdruckerei von Tîrgoviște nach Kronstadt aus politischen Gründen (da die Türken in den Ländern unter ihrer Oberhoheit keine Buchdruckereien duldeten), aus Sicherheitsgründen (gegeben durch die Befestigungswerke Kronstadts) und aus wirtschaftlichen Gründen (wobei mit der Existenz der Kronstädter Papiermühle gerechnet wurde, die genügende Papiermengen zu günstigen Preisen liefern konnte). Dazu kamen noch technische Gründe, gegeben durch das Vorhandensein der Buchdruckerei von Honterus in Kronstadt, wie auch das Vorhandensein von Manuskripten mit religiösem Inhalt, die sich in der St. Nikolauskirche in der Kronstädter Oberen Vorstadt (Șchei) befanden und die auch später von Coresi zum Druck verwendet wurden.